बालबालिकाहरूको सिकाइ उपलब्धिमा विद्यालय सुधार योजना

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन
विषय स्नातककोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक
आवश्यकता परिपूर्तिका निम्ति
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
कृष्णप्रसाद भण्डारी
त्रि. वि. वि. र. नं : १२१६२-८३
परीक्षा सि. नं. : २०४००४३
क्याम्पस रोल नं : १७७
शैक्षिक सत्र : २०६५–०६६

श्री कनकाई बहुमुखी क्यापस
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
सुरुङ्गा, झापा

फागुन, २०६९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय सम्बन्धन प्राप्त

कनकाई बहुमुखी क्याम्पस

सुरुङ्गा, झापा
नेपाल

☎: ०२३-५५०७१२३
☎: ०२३-५५०८२३
फ्याक्स :०२३- ५५०८२३

मिति :-

विषय : सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय स्नातकोत्तर तह (एम.एड) द्वितीय वर्षका छात्र कृष्णप्रसाद भण्डारीद्वारा **सिकाइ उपलब्धिमा विद्यालय सुधार योजना** शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारिएको हो । उक्त शोधकार्य प्रति म सन्तुष्ट छु । यस शोधपत्रलाई अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६९/१२/१५

....

गोपीकृष्ण भट्टराई

शोध निर्देशक

कनकाई बहुमुखी क्याम्पस

(त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट सम्बन्धन प्राप्त)

कनकाई बहुमुखी क्याम्पस

सुरुङ्गा, झापा
नेपाल

☎: ०२३-५५०१५३
☎: ०२३-५५०८५३
फ्याक्स :०२३- ५५०८५३

मिति :-

विषय : स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षा शास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय स्नातकोत्तर तह (एम.एड) द्वितीय वर्षका छात्र कृष्णप्रसाद भण्डारीद्वारा **सिकाइ उपलब्धिमा विद्यालय सुधार योजना** शीर्षकमा तयार गरेको शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	उप. प्रा. आशा शर्मा शिवाकोटी	विभागीय प्रमुख	....
२	गोपीकृष्ण भट्टराई	शोध निर्देशक	....
३.	प्रा. हेमराज ढकाल	बाह्य परीक्षक	....

मिति : २०६९/१२/२८

प्राक्कथन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय स्नाकोत्तर तह शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय अन्तर्गत दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि यो शोधपत्र तयार गरिएको हो । “बालबालिकाहरूको सिकाइ उपलब्धिमा विद्यालय सुधार योजना” शीर्षक भित्र रहेर यो अनुसन्धन कार्य गरिएको छ । जम्मा ५ खण्डमा तयार पारिएको यो शोधकार्यको पहिलो खण्डमा परिचय, दोस्रो खण्डमा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाकाको अध्ययन, तेस्रो खण्डमा अध्ययन विधि, चौथो खण्डमा तथ्याङ्कको विश्लेषण र ब्याख्या र पाँचौ खण्डमा निष्कर्ष र सुझावहरू राखिएको छ ।

प्रस्तुत प्रतिवेदन तयार पार्ने क्रममा प्रस्तावनादेखि शोधकार्यसम्म पूरा गर्नको लागि निरन्तर सम्पर्कमा रही महत्वपूर्ण निर्देशन, सल्लाह, सुझाव एवम् मार्ग निर्देशन गर्नुहुने कनकाई बहुमुखी क्याम्पस सुरुङ्गाका शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग प्रमुख श्रीमती आशा शर्मा सिवाकोटी, मेरा आदरणीय गुरु शोध निर्देशक श्री गोपीकृष्ण भट्टराई, आदरणीय गुरुहरू श्री मोहनप्रसाद ओली, श्री योन्देन सुनुवारप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

तथ्याङ्क संकलनको क्रममा जाँदा विद्यालयका प्रधानाध्यापक ज्यूहरू, शिक्षक स्टाफ, विद्यार्थी, कर्मचारी तथा जिल्ला शिक्षा कार्यालयका स्रोतव्यक्तिले आवश्यक दस्तावेज तथा जानकारी उपलब्ध गराइदिनु भई यस प्रतिवेदनको तयारीमा सहयोग गर्नु भएकोमा उहाँहरू धन्यवादको पात्र हुनुहुन्छ ।

शुद्धाशुद्धि र भाषा सम्पादनमा सहयोग गर्नुहुने श्री सूर्यप्रसाद सापकोटा, कम्प्युटर टाइप सेटिङमा सहयोग गर्नुहुने ग्लोबल कम्प्युटर उर्लाबारीका श्री राम अधिकारी, यस शोधकार्यको तयारीको क्रममा निरन्तर सहयोग र हौसला प्रदान गर्ने पत्नी इन्दिरा शर्मा, छोराहरू आयुष र आदित्य तथा यस सामाग्रीको तयारीमा प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष सहयोग पुऱ्याउनुहुने महानुवभावहरू समेत धन्यवादको पात्र हुनुहुन्छ ।

यो झापा जिल्ला दमक नगरपालिका क्षेत्रभित्र सञ्चालनमा रहेका ८ वटा सामुदायिक विद्यालयको सेरोफेरोमा रहेर तयार पारिएको सामग्री हो । उक्त विद्यालयहरूले यस सामग्रीमा प्रस्तुत सुझावहरूलाई कार्यान्वयन गर्दा वा केही विद्यालयहरूको परिवेशसँग मिल्दा जुल्दा अन्य विद्यालयहरूले पनि सुझाव कार्यान्वयन गर्दा विद्यालय सुधार योजनाको प्रभावकारिता बढ्न गई बालबालिकाहरूको सिकाइ उपलब्धि स्तर बढ्न गएमा आफ्नो मिहेनत सफल भएको ठान्ने छु । यो एउटा विद्यार्थीले तयार पारेको सामग्री भएकाले यसमा प्रशस्त कमजोरी तथा सुधार गर्नुपर्ने पक्षहरू हुन सक्दछन् । तसर्थ, यसलाई अझ परिस्कृत बनाउन महत्वपूर्ण सुझावको अपेक्षा गर्दछु ।

कृष्णप्रसाद भण्डारी
एम.एड. दोस्रो वर्ष
श्री कन्काई बहुमुखी क्याम्पस
सुरुङ्गा, झापा

शोध सार

“बालबालिकाहरूको सिकाइ उपलब्धिमा विद्यालय सुधार योजना” विषयको प्रस्तुत शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य बालबालिकाहरूको सिकाइ उपलब्धिमा विद्यालय सुधार योजना कार्यक्रमले पारेको प्रभावको विश्लेषण गर्नु रहेको छ । यसका दुई वटा सहायक उद्देश्यहरूमा पहिलो विद्यालय सुधार योजनाको निर्माण र कार्यान्वयनमा सरोकारवालाहरूको भूमिकाको अध्ययन गर्नु र दोस्रो विद्यालय सुधार योजना कार्यान्वयनमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरूको खोजी गरी सुझाव प्रस्तुत गर्नु रहेको छ । उल्लिखित उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि १० वटा अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू राखी अध्ययन गरिएको छ ।

मूलतः गुणात्मक अध्ययन विधिलाई आधार मानी प्राथमिक र द्वितीय दुबै स्रोतबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको थियो । प्र.अ. ८ जना, वि.व्या.स. अध्यक्ष ८ जना, शि.अ.सं.का संयोजक ८ जना र स्रोतव्यक्ति १ जनाको छनोट उद्देश्यपूर्ण विधिद्वारा गरिएको थियो भने सबै विद्यालयका गरी ३५ जना शिक्षक, १७ जना वि.व्या.स. पदाधिकारी र ४४ जना विद्यार्थीहरू चिठ्ठा पद्धति प्रयोग गरी छनौट गरिएका थिए । नमूना छनौटमा परेका सरोकारवालाहरूसँग भेटघाट र सम्पर्क गरी प्रश्नावली, शोधकर्ताले रुजु सूचि तथा तथ्याङ्क संकलन फारम प्रयोग गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको थियो । तथ्याङ्कलाई आवश्यकता अनुसार तालिकामा राख्ने, प्रतिशतमा व्यक्त गर्ने, चित्रात्मक प्रस्तुतीकरण गर्ने जस्ता विधिद्वारा व्याख्या र विश्लेषण गरिएको थियो ।

सामुदायिक विद्यालयहरूले विद्यालय सुधार योजनालाई एउटा नियमित शैक्षिक प्रक्रियाको रुपमा लिएको पाइयो । योजना निर्माण गर्ने प्रक्रियामा विद्यालयका शिक्षक, प्रधानाध्यापक र वि.व्या.स. पदाधिकारीको सहभागिता उच्च रहेको पाइयो भने विद्यार्थी र अभिभावकको चासो र सहभागिता ज्यादै न्यून रहेको पाइयो । विद्यालयहरूले विद्यालय सुधार योजनाको माध्यमबाट शैक्षिक लक्ष्य निर्धारण गर्ने र शैक्षिक कार्यक्रमहरूको छनौट गरी कार्यान्वयनमा लैजाने अभ्यास गरेको पाइयो । यस्तो प्रयास र अभ्यासको परिणाम स्वरुप विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि स्तर सन्तोषजनक रहेको पाइयो । सामुदायिक विद्यालयका उपभोक्ताको रुपमा रहेका लक्षित वर्ग, दलित एवम् महिलाहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि तुलनात्मक रुपमा अझै न्यून रहेको पाइयो । विद्यालयमा उपयुक्त शिक्षण सिकाइको वातावरण निर्माण गर्न र बालबालिकाहरूको औषत सिकाइ उपलब्धि स्तर वृद्धि गर्न विद्यार्थीको विद्यालयमा उपस्थिति दर बढाउने, शिक्षकको मनोबल वृद्धि गर्ने, शैक्षिक क्रियाकलापमा शिक्षक-विद्यार्थी र अभिभावकको सहभागिता बढाउने जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको पाइयो ।

सामुदायिक विद्यालयमा विद्यालय सुधार योजना कार्यान्वयमा प्रशस्त समस्याहरू रहेको पाइयो । सरोकारवालाहरूको विद्यालयप्रतिको चासो कम हुनु, शिक्षकहरूमा पेशाप्रति प्रतिबद्धताको कमी हुनु, विद्यालयको व्यवस्थापनमा दलीय हस्तक्षेप देखिनु, विद्यालयको निरीक्षण /अनुगमन व्यवस्थित हुन नसक्नु, प्रधानाध्यापकको कार्य सम्पादन प्रभावकारी हुन नसक्नु जस्ता समस्याहरू नै योजना कार्यान्वयनका मुख्य चुनौतिको रुपमा रहेको पाइयो ।

विद्यालय सुधार योजनामा उल्लेख गरिएका कार्यक्रमहरूलाई प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गर्न सरोकारवालाहरूले विद्यालयप्रति आफ्नो चासो र सहभागिता वृद्धि गर्नुपर्ने, विद्यालयको व्यवस्थापनमा राजनीतिक हस्तक्षेप गर्न नहुने, शिक्षकले आफ्नो शिक्षण पेशाप्रति निष्ठाराखी काम गर्नुपर्ने, प्रधानाध्यापकले आफ्नो कार्यसम्पादनको अवस्थामा सुधार गर्नुपर्ने, विद्यालयको निरीक्षण र अनुगमन संयन्त्र प्रभावकारी हुनुपर्ने जस्ता सुझावहरू प्राप्त भएको पाइयो ।

विषयसूची

शोध निर्देशकको सिफारिस पत्र i

स्वीकृति पत्र ii

प्राक्कथन iii

शोधसार v

विषयसूची vii

सङ्क्षिप्त शब्दावली ix

तालिकासूची x

चित्रसूची xi

परिच्छेद एक : परिचय

१.१. अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.२. समस्याको कथन ३

१.३. अध्ययनको औचित्य ४

१.४. अध्ययनको उद्देश्यहरू ६

१.५. अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू ६

१.६. अध्ययनको परिसीमा ७

परिच्छेद दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन ८

२.२ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका १२

२.३ शैक्षिक उपादेयता १५

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा १७

३.२ जनसंख्या र नमूना १७

३.२.१ जनसंख्या १७

३.२.२ नमूनाको आकार १७

३.२.३ नमूना छनौट विधि १८

३.३ अनुसन्धानका साधनहरू १८

३.३.१ प्रश्नावली र रुजुसूची १८

३.४ तथ्याङ्कका स्रोतहरू १८

३.४.१ तथ्याङ्कका प्राथमिक स्रोतहरू १८

३.४.२ तथ्याङ्कका द्वितीय स्रोतहरू १९

३.५ तथ्याङ्क विश्लेषण विधि १९

परिच्छेद चार

प्राप्तिको विश्लेषण

४.१ विद्यालय सुधार योजनाको आवश्यकता विश्लेषण २०
४.२ विद्यालय सुधार योजना निर्माण प्रक्रियाको विश्लेषण २०
४.३ विद्यालय सुधार योजना निर्माण प्रक्रियामा सरोकारवालाहरूको सहभागिता विश्लेषण २१
४.४ विद्यालय सुधार योजनामा सामेल गरिएका कार्यक्रमको विश्लेषण २४
४.५ विद्यालय सुधार योजना कार्यान्वयनको वर्तमान अवस्था विश्लेषण २७
४.६ विद्यालयहरूको भौतिक अवस्था विश्लेषण २९
४.७ योजनामा समावेश भएका कार्यक्रमले सिकाइ उपलब्धिमा परेको प्रभाव ३१
 ४.७.१ शिक्षक विद्यार्थी नियमितता र सिकाइ उपलब्धि ३२
 ४.७.२ विद्यालयमा शिक्षकको मनोबल र सिकाइ उपलब्धि ३४
 ४.७.३ शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप र सिकाइ उपलब्धि ३६
४.८ बालबालिकाहरूको सिकाइ उपलब्धि विवरण ३८
 ४.८.१ विद्यालयगत आधारमा उत्तीर्ण विवरण ३८
 ४.८.२ जातजातिगत आधारमा उत्तीर्ण विवरण ४०
 ४.८.३ विषयगत औषत सिकाइ उपलब्धि विवरण ४३
 ४.८.४ लिङ्गको आधारमा औषत सिकाइ उपलब्धि विवरण ४८
४.९ विद्यालय सुधार योजना कार्यान्वयनमा देखिएका समस्याहरू ५१
४.१० विद्यालय सुधार योजनाको कार्यान्वयनका चुनौतिहरूको विवरण ५२
४.११ विद्यालय सुधार योजनाको कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरू ५४

परिच्छेद पाँच

निष्कर्ष र सुझावहरू

५.१ निष्कर्ष ५७
५.२ सुझावहरू ५९
 ५.२.१ नीतिगत तह ५९
 ५.२.२ अभ्यास तह ६०
 ५.२.३ अनुसन्धान तह ६१
सन्दर्भ ग्रन्थ ६२

तालिकासूची

		पृष्ठ
तालिका १:	विद्यालय सुधार योजना निर्माण प्रक्रियामा सरोकारवालको सहभागिता स्थिति	२२
तालिका २:	विद्यालय सुधार योजनामा सामेल गरिएका शैक्षिक कार्यक्रमहरू	२५
तालिका ३:	विद्यालय सुधार योजना कार्यान्वयनको अवस्था विवरण	२७
तालिका ४:	विद्यालयको भौतिक अवस्था विवरण	३०
तालिका ५:	शिक्षक विद्यार्थीको विद्यालयमा उपस्थिति दर र सिकाइ उपलब्धि विवरण	३२
तालिका ६:	शिक्षकको मनोबल उच्च राख्न गरिएको व्यवस्था र सिकाइ उपलब्धि विवरण	३४
तालिका ७:	विद्यालयमा कार्यान्वयन गरिएका कार्यक्रमको विवरण	३६
तालिका ८:	**विद्यालयतग आधारमा उत्तीर्ण विवरण**	**३८**
तालिका ९:	जात/जातिगत आधारमा उत्तीर्ण विवरण	४०
तालिका १०:	विषयगत सिकाइ उपलब्धि विवरण (कक्षा १०)	४४
तालिका ११:	विषयगत औषत सिकाइ उपलब्धि	४६
तालिका १२:	लिङ्गको आधारमा सिकाइ उपलब्धि विवरण	४८
तालिका १३:	विद्यालय सुधार योजना कार्यान्वयन सम्बन्धी समस्याहरू	५१
तालिका १४:	विद्यालय सुधार योजना कार्यान्वयनका चुनौतिहरूको विवरण	५३
तालिका १५:	विद्यालय सुधार योजनालाई प्रभावकारी बनाउने उपायहरू	५५

चित्रसूची

			पृष्ठ
चित्र १	:	जात/जातिगत आधारमा विद्यार्थी उत्तीर्ण	४१
चित्र २	:	विषयगत सिकाइ उपलब्धि	४४
चित्र ३	:	लिङ्गको आधारमा सिकाइ उपलब्धि	४८
चित्र ४	:	विद्यालय सुधार योजनाका चुनौतिहरू	५३
चित्र ५	:	विद्यालय सुधार योजनालाई प्रवकारी बनाउने उपायहरू	५५

सङ्क्षिप्त शब्दावली

एस.एल.सी.	माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण परीक्षा
उ.मा.वि.	उच्च माध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक विद्यालय
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
वि.व्या.स.	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
शि.अ.सं.	शिक्षक अभिभावक संघ
सि.उ.	सिकाइ उपलब्धि
शै.स/शै.सत्र	शैक्षिक सत्र
PCF	Per Child Funding
SIP	School Improvement Plan
TIP	Teaching Improvement Plan
EFA	Education For All
MDGS	Mellineum Development Goals